

APROXIMACIÓ A L'ESTUDI DEL CANVI LINGÜÍSTIC EN EL PERÍODE IBERO-ROMÀ (segles II-I a.C.)

PER Ferran Arasa i Gil
Universitat de València

Qualsevol home té la capacitat d'aprendre qualsevol altra llengua —la grega, la llatina o la d'un altre poble—, siga d'oïda, siga seguint l'ensenyança d'un mestre. Si bé resulta difícil per a una persona arribar a conèixer totes les llengües, ningú, en canvi, és tan obtús que siga incapaç de conèixer la llengua d'una nació quan hi viu. Altrament, caldria considerar-lo més irracional que els mateixos animals.

ISIDOR DE SEVILLA, *Etimologies*, IX, 10

Des del punt de vista de l'antropologia cultural (WAGNER, 1993), el contacte intercultural que es dona entre romans i ibers com a conseqüència de la conquesta militar produeix un procés d'aculturació, puix provoca canvis culturals fonamentalment en la cultura dels segons. L'aculturació actua a través d'un procés d'assimilació: l'adopció d'elements culturals externs comporta la desaparició dels propis, la submissió als patrons i valors de la cultura dominant. En el procés d'assimilació poden donar-se diferents situacions intermèdies: de reinterpretació (sincretisme), de mescla (hibridisme) i de fusió (mestissatge) ètnico-cultural. En aquest procés actuen diversos agents aculturadors: els individus que actuen com a vehicles de transmissió cultural, tant de caràcter extern com intern. Les conseqüències dels fenòmens d'aculturació són el que coneixem com a canvi cultural, innovacions que afecten les diverses esferes de la cultura. Des d'aquest punt de vista podem parlar de canvi tecnològic, social, econòmic, lingüístic, medioambiental, etc. El procés es desenvolupa en diversos nivells i segons ritmes temporals diferents. El resultat últim de l'aculturació és una assimilació completa, entesa des de la perspectiva d'una etapa final de l'aculturació, en la qual caben diverses possibilitats que depenen de diferents factors.

La llengua, com a mitjà de comunicació i expressió, és —ultra un element més d'una cultura— el seu vehicle principal, el primer instrument per a la seua transmissió. L'expressió del canvi cultural en el camp de la llengua adopta la forma del que en sociolingüística s'anomena «procés de substitució», fenòmens ben coneguts en les societats contemporànies, que també compten amb paral·lels en períodes històrics, com pot ser a l'edat mitjana l'«arabització» d'Al-Andalus o la «catalanització» de l'antic Regne de València. Quan per alguna raó (invasió, domini i dependència econòmica, cultural, etc.), dos grups lingüístics entren en contacte en un mateix territori, generalment un dels dos detenta una posició dominant i la seua llengua sempre acaba per desplaçar a la més feble. La primera va associada als grups socialment dominants i el seu aprenentatge, per tant, actua com a mecanisme d'integració, mentre que la segona es relega a l'ús familiar. En aquest procés de substitució apareixen manifestacions com el bilingüisme i la diglòssia. Breument podem definir el bilingüisme com la situació d'un individu o col·lectiu que empra dues llengües, i la diglòssia com la situació en què dues llengües assoleixen funcions diferents dins d'una comunitat. Altres expressions són les interferències, tant de tipus fonològic com gramatical i lèxic, els préstecs lèxics i els calcs semàntics (VALLVERDÚ, 1980; MOLLÀ i PALANCA, 1987; ROTAETXE, 1988; MOLLÀ i VIANA, 1989 i 1991; ROMAINE, 1996).

Respecte al procés de substitució de les llengües pre-romanes pel llatí, aquests plantejaments han estat desenvolupats recentment per UNTERMANN (1995a, 305-307), qui ha destacat que a pesar de la indubtable existència d'un percentatge elevat d'individus bilingües, els indicis d'aquest fenomen són molt escassos.

Les limitacions de l'arqueologia a l'hora de documentar aquest canvi són evidents. A excepció de les poques notícies que ens transmeten les fonts, només comptem amb els documents escrits que l'arqueologia ens permet recuperar. Però el caràcter minoritari de l'escriptura en aquesta època i la utilització majoritària de suports peribles, redueixen no únicament el volum de la documentació coneguda, sinó també la seua diversitat i —el que resulta més dramàtic per a un historiador— el seu valor informatiu. De fet, el constant degoteig de nous documents aporta molt poca informació, sobretot perquè —com calia esperar— els més abundants són els més breus, i els de major interès són majoritàriament funeraris. És per això que, en part, la descripció del canvi lingüístic a la península ibèrica és al mateix temps la descripció del desenvolupament del procés escriptuari. En abordar aquesta qüestió, pretenem aproximar-nos-en des del punt de vista de la sociolingüística, considerant el canvi lingüístic com una expressió més del canvi cultural que coneixem amb el nom de Romanització (ARASA, en premsa a).

La romanització lingüística —la llatinització— ha estat objecte de diverses aproximacions generals amb diferents enfocaments (GARCÍA Y BELLIDO, 1967 i 1972; MARINER, 1989; PANOSA, 1996). Aquest fenomen va iniciar-se arran d'un procés d'expansió imperialista, d'una violenta imposició sobre els pobles indígenes i, en la meitat occidental de l'Imperi, va comportar l'extinció de la major part de les llengües anteriors. L'element que sens dubte va actuar d'una manera més decisiva i transcendent socialment fou l'exèrcit amb la seua presència continuada, junt amb els legionaris llicenciats que s'establien en el país i els *auxilia* que hi tornaven. També colons, comerciants i funcionaris, amb la generalització de la vida urbana i el desenvolupament de les infraestructures viàries, degueren jugar un paper fonamental com a «agents lingüístics». La integració de les elits indígenes degué ser el primer pas. A més de ser llengua de tracte, era la utilitzada per l'administració i el seu domini era obligat per ascendre en l'escala social. El llatí, doncs, es va convertir en la llengua vehicular de la cultura.

1. LES FONTS

Les referències literàries a la llengua són molt escasses, tardanes i quasi sempre de poca transcendència (GARCÍA Y BELLIDO, 1967). La diferència de llengua no suposa cap problema en els primers contactes entre romans i ibers; si en un primer moment pogueren servir com a traductors els comerciants grecs d'*Emporion*, els individus bilingües degueren formar-se ràpidament per garantir la comunicació entre ambdues comunitats lingüístiques. Possiblement els membres de les elits indígenes degueren participar activament en aquest procés amb l'aprenentatge de la llengua dels conqueridors. Així, en els contactes entre els cabdills i règuls indígenes i els generals romans, com havia succeït amb els cartaginesos, no apareix cap menció a dificultats en la comunicació, ni tan sols a la utilització de traductors. L'absència de referències a la llengua i als possibles traductors es poden veure, per exemple, quan l'any 205 una ambaixada del senat saguntí formada per deu llegats va viatjar a Roma i —introduïda per P. Corneli Escipió— va donar les gràcies al senat romà per la seua intervenció contra els púnics per boca del major d'ells (Livi, XXVIII, 39, 1-22). Aquesta situació va tornar a repetir-se l'any 203 amb una altra ambaixada saguntina que portava presoners cartaginesos i l'or i la plata amb què aquests pretenien reclutar tropes auxiliars (Livi, XXX, 21, 3-5).

Seguint un ordre cronològic, en primer lloc, al principi del segle I a.C., Artemídor —en una referència transmesa per Esteve de Bizanci— assenyala cap al 100 a.C. que entre els pobles hispànics els que habitaven junt a la mar empraven l'alfabet llatí (SCHULTEN, 1925, FHA, II, 159). Més endavant, en una

obra acabada el 45 a.C., Ciceró (*De Div.*, II, 131) explica que encara aleshores arribaven al Senat romà comissions de púnics i hispans que necessitaven un traductor.

De les referències de localització concreta amb què comptem, tres tenen com a escenari geogràfic la Bètica i una la Celtibèria. En primer lloc tenim l'al·lusió pejorativa de Ciceró, en la seua defensa del poeta Àrquias (*Pro Arch.*, XXVI), als poetes locals de *Corduba* que l'any 74 a.C. es trobaven junt a Metel, dels quals destaca els seus accents rudes i bàrbars (SCHULTEN, 1937, FHA, IV, 231). Més d'un quart de segle després, l'any 45 a.C., després de la batalla de *Munda*, Cèsar (*Bel. Hisp.*, 42, 4) reprén amb acritud els hispalses per la seua actitud favorable als pompeians, tant a peregrins com a ciutadans, el que s'interpreta com que tots entenien sense dificultat el seu discurs en llatí. A l'inici del principat d'August resulta de gran interès la referència d'Estrabó (III, 2, 15) quan afirma que els Turdetans havien adoptat el mode de vida dels romans i ni tan sols es recordaven de la seua pròpia llengua. La darrera notícia és de Tàcit (*Annales*, IV, 45, 2), qui conta que l'any 25, sota el regnat de Tiberi, un llaurador de la ciutat de *Termes* va assassinar el pretor L. Calpurni Pisó; sotmés a tortura perquè donés els noms dels seus còmplices, «a plena veu i en la llengua del país escridassà que l'interrogaven endebades».

La importància de la llengua en el procés d'integració de les poblacions indígenes és clara en algunes de les disposicions que en èpoques posteriors van prendre alguns emperadors. En aquest sentit, cal recordar que l'emperador Claudi va establir l'any 43 que no concediria la ciutadania romana a aquells que no conegueren la llengua llatina (Dio, LX, 17). Aquest és un exemple de com els sistemes d'imposició lingüística poden ser fins i tot coercitius, en utilitzar la llengua com una *conditio sine qua non* per accedir a formar part de la comunitat.

Les perduracions lingüístiques que s'esmenten en la documentació cristiana al final del segle IV a Aquitània i al principi del V a Menorca (ARCE, 1982, 109-110), són casos particulars i molt allunyats que de cap manera poden generalitzar-se a les zones de romanització més primerenca, on el canvi lingüístic devia haver-se consumat feia segles.

2. L'ÉPIGRAFIA

El procés de conquesta romana va suposar una autèntica revolució per a la història de l'escriptura a la península ibèrica (MICHELENA, 1976). La introducció del llatí va adoptar en un primer moment una expressió aparentment contradictòria: el seu ús incipient en textos rarament conservats (per exemple, el bronze de *Lascuta*) va anar acompanyat d'un notable augment

de l'escriptura ibèrica sobre diversos tipus de suports a causa d'un clar afavoriment per part de l'administració romana. Pel que fa a les àrees àgrafes com la Meseta, com ha assenyalat DE HOZ (1979, 244), el progrés de la romanització va introduir l'escriptura al mateix temps que el llatí. Però en un primer període entre el 150 a.C. i el final del segle I a.C. és la llengua celtibèrica la utilitzada en l'epigrafia amb l'alfabet ibèric oriental (UNTERMANN, 1995b).

En aquest procés d'extensió de l'escriptura, la problemàtica se centra en la continuïtat dels usos epigràfics que ja existien abans de la conquesta (ploms, monedes, grafitis sobre ceràmica), en la introducció d'altres nous relacionats amb la presència romana (altars, segells sobre ceràmica, inscripcions sobre vaixel·la metàl·lica), en ocasions amb els seus propis suports (*tabulae*, tésseres, paviments) i en la progressiva generalització de l'hàbit epigràfic que suposa un important augment quantitatiu dels epígrafs. Això no obstant, l'epigrafia ibèrica apareix en poques de les esferes temàtiques que són normals en l'epigrafia del món antic (religiosa, pública), les quals només apareixen en inscripcions d'època romana (DE HOZ, 1995, 61).

Recentment, DE HOZ (1995) ha abordat el problema de les relacions entre l'escriptura ibèrica i la llatina. En el seu repàs dels diferents tipus que caracteritzen l'epigrafia llatina d'època republicana a Hispània, en general destaca la seua parquedat, amb una important presència de la jurídica i de caràcter públic i l'escassetesa d'inscripcions sepulcral. Pel que fa als tipus de l'epigrafia ibèrica, tenint en compte la important limitació que suposa la impossibilitat de conèixer el contingut dels textos, part dels epígrafs coneguts sembla correspondre als propis de la llatina, tot i que en alguns casos no compten amb paral·les: *tabulae* de bronze de possible caràcter jurídic; suports monumentals de possible caràcter públic, en ocasions bilingües; plaques de marbre, tal vegada també de caràcter públic; inscripcions musivàries, etc. L'aspecte més cridaner és la seua expansió, però considera dubtós que el fenomen siga conseqüència només de la influència romana. En aquest sentit, assenjala que aquesta tendència comença abans de la conquesta i és general a tot el Mediterrani. L'ocupació romana va provocar canvis econòmics que van afectar a la societat ibèrica i es reflecteixen en l'epigrafia. La vida urbana serveix d'estímul a l'epigrafia, i això explica el seu floriment en les ciutats juntament amb la llatina. D'altra banda, De Hoz proposa una suggerent hipòtesi, segons la qual l'ibèric va jugar el paper de llengua vehicular en àmplies zones de la península des d'abans de l'arribada dels romans; aquests la van seguir utilitzant com a mitjà privilegiat de comunicació en llurs relacions amb els conquerits, cosa que explicaria l'expansió de la seua epigrafia. La desaparició de l'epigrafia ibèrica en el segle I d.C. s'explicaria per la llatinització dels reduïts cercles que coneixien l'escriptura; l'expressió gràfica de la llengua, doncs, desapareixeria abans que aquesta. La mort de la llengua ibèrica podria explicar-se així com la

substitució d'una llengua vehicular per una altra més eficaç i d'àmbit més ampli, en un procés no molt diferent del que es va donar a Itàlia amb les altres llengües peninsulars (etrusc, osc, etc.). Abans de l'adopció del llatí per les poblacions indígenes, va donar-se una fase en què aquestes conservaven la seua llengua per a usos col·loquials i utilitzaven el llatí per a funcions especials, en una situació de bilingüisme —estrictament de diglòssia— en què les llengües locals ocupaven una posició cada vegada més desfavorable fins a desaparèixer.

En el món ibèric, l'auge del procés escriptuari —amb una llarga tradició almenys des del segle v— comença des de la darrerïa del segle III amb la multiplicació d'un nou tipus de document, la moneda, la inscripció monetar; aquest no és un fet estrictament epigràfic, ja que més important que la llegenda és la moneda en si, però en certa manera el problema numismàtic i l'epigràfic són paral·lels (DE HOZ, 1979, 237). Amb la generalització de l'ús de la moneda, la difusió de l'alfabet a través dels breus textos monetals va rebre un impuls decisiu.

Passem a veure alguns exemples de les diferents situacions que, pel que fa a la llengua, alfabet i iconografia, trobem entre les seques hispàniques (PANOSA, 1993a; UNTERMANN, 1995a). En el cas de la seca *Ilerda* es dona la doble adaptació del lletrer a les regles de la llengua llatina i del símbol emprat en la iconografia romana: d'una banda les monedes amb l'efígie del llop canvien de *Illiŕta* en alfabet ibèric a *Ilerda* en escriptura llatina, mitjançant la representació de la *l* forta escrita amb el dígraf *ll* amb la *l* simple, i el canvi de *i* a *e* davant de *r* en síl·laba no-inicial; i d'altra banda, el llop —que garanteix la continuïtat— esdevé una lloba en les darreres emissions en referència a la nodrissa dels fundadors de Roma. Aquest fenomen de pèrdua de la dental apareix també en altres topònims com *Ilturo* i *Saltuie* (MARINER, 1962), però tenim una excepció en el cas de *Ildum*, nom d'una *mansio* de la via Augusta situada entre *Saguntum* i *Dertosa* (ARASA I VICENT, 1981, 25). Un altre exemple de llatinització del topònim és el de la seca *Bolskan*. Segons la hipòtesi d'Untermann que interpreta aquesta forma com una cadena trimembre constituïda per prefix+topònim+sufix, el pas de la forma ibèrica *Olsca* a la llatina *Osca* pot explicar-se per una simplificació fonètica en què el grup consonàntic *l-s-k*, poc freqüent en llatí, es redueix a *s-k*, fenomen en què a més degué tenir importància l'assonància amb l'etnònim italià *Osci*. La utilització de llegendes bilingües entre les seques hispàniques és palesa en el cas de *Osicerda*, en què una emissió que pot datar-se cap al 50/49 a.C., amb la deessa de la victòria i l'elefant cesarià, combina el lletrer ibèric *Usekerte* amb l'abreviació llatina *Osi*. Pel que fa al cas de *Arse-Saguntinu*, mentre que la romanització iconogràfica és indubtable, amb la representació del cap femení amb casc a l'anvers i la proa de nau al revers (VILLARONGA, 1967), les dues llegendes presents amb escriptures diferents no corresponen al mateix topònim i poden referir-se al caràcter bilingüe i bicultural de la ciutat.

La introducció del llatí a les llegendes monetals no va ser uniforme. A més de les seques ja esmentades, va conviure amb l'ibèric en les monedes de *Cel/Kelse*, *Gili/Kili*, *Saetabi/Saiti* i *Obulco/Ibolka*, i era absent en altres com *Tarraco*, *Osca* i *Bilbilis* fins a Cèsar, en temps del qual encara va perviure la llegenda ibèrica *Usekerte*. D'altra banda, en les monedes comencen a aparèixer els noms dels magistrats responsables de les emissions, fet d'indubtable origen romà, que trobem en les seques de *Untikesken*, *Saguntum*, *Saiti* i *Obulco*, a més d'altres ciutats de fundació romana com *Valentia* (RIPOLLÈS, 1988) Aquests noms, escrits amb caràcters ibèrics en les encunyacions de la primera, presenten una onomàstica bé indígena (*Iskerbeles*, *Iltirarker* i *Atabels*), bé romana (*Tiberi*, *Luki* i possiblement *Serkir*).

Aquest auge escriptuari es manifesta també sobre un altre tipus de suport, la ceràmica, on els lletrers pintats acompanyen sovint les escenes de l'estil narratiu de Llúria. Els vasos del Tossal de Sant Miquel, anteriors al principi del segle II, són la millor expressió d'aquest corrent (BONET, 1995, 449-464). Entre la segona meitat d'aquest segle i la primera del següent les manifestacions escriptuàries sobre aquest suport es diversifiquen amb el desenvolupament d'altres tipus d'inscripcions com els segells en diferents produccions (MLH III E.1.1., 287, *Azaila*), algunes de les quals imiten formes romanes, com ara l'ibèric de l'àmfora Tarraconense I de *Salduie* (AGUAROD, 1992) i els bilingües que figuren en els *mortaria* del tipus *Azaila* (AGUAROD, 1991, 127-128, fig. 30), i sobretot els grafits sobre ceràmica, majoritàriament vaixel·la fina d'importació, les anomenades inscripcions de propietat (BONET i MATA, 1989; PANOSA, 1993b). En les fundacions romanes, com ara *Valentia*, trobem grafits llatins sobre campaniana A i B en un ambient que es data des del final del segle II a.C., com una manifestació primerenca (MATA *et alii*, 1980, 169-170, 179, núm. 34, fig. 18, núm. 41, fig. 19). Aquest tipus de document va perdurar almenys fins al segle I d.C. amb els grafits sobre ceràmica TS, un dels darrers testimonis lingüístics que coneixem.

A més dels de suports ja utilitzats en el món ibèric, amb la conquesta romana comencen a utilitzar-se'n altres inequívocament romans, expressió que es refereix a aquell tipus de monument epigràfic que té el seu parangó en exemples romans de pareguda cronologia i és emprat amb una funció semblant, la distribució dels quals es limita al NE de la península, a la Citerior (MAYER i VELAZA, 1993, 667-668).

En primer lloc tenim les *tabulae* de bronze, probablement una expressió paral·lela dels decrets i sentències jurídiques romanes en aquest mateix suport. Com ha assenyalat DE HOZ (1979, 236, 241-242), els ibers no sembla que hagen utilitzat l'escriptura per a fins públics; no hi ha inscripcions anteriors a la presència romana que puguem suposar que hagen estat gravades per encàrrec

d'un magistrat o d'un organisme públic. Aquest tipus de document, doncs, no té antecedents ibèrics i pot associar-se als textos llatins de la Itàlia republicana. El bronze era el material utilitzat normalment per a l'exposició d'aquest tipus de textos (Plini, *N.H.*, XXXIV, 97, 99), i la llei flàvia municipal (capítol XCV), com podem veure en la *lex Irnitana* (GONZÁLEZ, 1990, 95, 99), determina en la fórmula sobre l'exhibició d'aquestes *tabulae aeneae* que havien de ser col·locades en el lloc més concorregut del municipi: (...) *in aes incidatur et in loco celeberrimo eius municipii figatur ut d(e) p(lano) r(ecte) l(egi) p(ossit)*. Suetoni (Vespasià, 8, 5) explica que l'emperador va manar reproduir 3.000 planxes de bronze que constituïen el més antic arxiu de l'Imperi, que havien estat destruïdes en l'incendi del Capitoli de l'any 69. Dos excel·lents exemples d'aquests documents d'època republicana els tenim en els bronzes de *Lascuta* amb la còpia d'un decret del 189 a.C. (GONZÁLEZ, 1990, 181-183), o la *Tabula Contrebiensis* (Botorrita 2) amb una sentència del 87 a.C. (FATÁS, 1980). L'ús d'aquest suport es va aplicar també en els textos ibèrics, en allò que podem considerar veritables versions ibèriques d'aquest tipus de documents, com els dos bronzes de *Contrebia*: Botorrita 1 (BELTRÁN i TOVAR, 1982) i Botorrita 3 (BELTRÁN, DE HOZ i UNTERMANN, 1996). A aquests cal afegir els exemplars valencians de Sagunt (MLH III F.11.29) i la Muntanyeta de Sant Antoni de Betxí (FLETCHER, 1967a i b = MLH III F.7.2.) i el darrer publicat d'Aranguren (Navarra) (BELTRÁN i VELAZA, 1993).

Pel que fa a les funcions de les llengües, resulten de particular interès les *tabulae* de *Contrebia Belaesca* (Botorrita), en les quals podem veure un fenomen de diglòssia quasibé únic en la Hispània pre-romana, és a dir, d'ús jerarquitzat de dues llengües —una indígena i l'altra el llatí— segons les seues funcions en el camp jurídic. Com ha assenyalat UNTERMANN (1995a, 306-307), la *tabula Contrebiensis* del 87 a.C. demostra que el senat d'aquesta població, compost de membres amb noms plenament cel·tibèrics, va fer redactar un document jurídic en llengua llatina per un assumpte de caràcter supracomunitari, un pleit d'aigües entre les ciutats veïnes del *Salduie* i *Alaun*, mentre que en els bronzes Botorrita 1 i 3, aproximadament coetanis, les mateixes autoritats es van servir de la llengua cel·tibèrica per a tractar de qüestions internes de la seua ciutat.

Amb una funció diferent, però sobre un suport també de bronze, trobem les *tesserae hospitales*, que apareixen exclusivament en territori cel·tibèric i són absents de les zones de més primerenca romanització (ÉTIENNE, LE ROUX i TRANOY, 1987). També entre les tèsseeres cel·tibèriques veiem reflectit el canvi lingüístic, puix junt amb les escrites en aquesta llengua trobem les cel·tibèriques amb escriptura llatina i les pròpiament llatines (DE HOZ, 1986, 66-77).

Quant a les inscripcions musivàries sobre paviments de *opus signinum* (VELAZA, 1996a, 325-328), fins ara se'n coneixen dues: una a La Caridad (Caminreal, Terol), que ha de datar-se abans de la destrucció del jaciment cap

al 75/72 a.C. (VICENTE *et alii*, 1989 i 1993; UNTERMANN, 1990, 341; VELAZA, 1991; PÉREZ VILATELA, 1992; SILGO, 1993), i altra a Andelos (Mendigorría, Navarra) (MEZQUÍRIZ, 1992; SILGO, 1993; UNTERMANN, 1993-94). Pel que fa a la tècnica emprada, coneixem paral·lels llatins d'època republicana en àmbits públics de nuclis de romanització primerenca com *Carthago Noua*, a l'edícula dedicada a *Atargatis* del Cerro del Molinico (RAMALLO i RUIZ, 1994), al *sacellum* dedicat a *Iuppiter Stator* (AMANTE *et alii*, 1995) i a la Loma de las Herrerías de Mazarrón (RAMALLO, 1986, 183-186).

Finalment, les plaques són relativament nombroses (MAYER i VELAZA, 1993, 668-670; DE HOZ, 1995, 69-70). Se'n coneixen 2 a *Tarraco*, 2 a *Saguntum* i 5/6 a *Emporiae*. Pel que fa al material, alguns d'aquests monuments són de marbre (MLH III C.1.1-4 d'Empúries, C.18.8 de Tarragona i F.11.8 de Sagunt). Quant a la funció, algunes poden ser epígrafs cívics (C.1.1) i altres són textos funeraris (C.18.6 i F.11.6). En aquest tipus de suport trobem alguns dels epígrafs bilingües (C.18.5-6 i 10, i F.11.8).

En aquest conjunt de documents lingüístics, els bilingües són molt escassos i encara dubtosos, puix es limiten a algunes emissions monetals, algun segell sobre ceràmica i 5 inscripcions sobre pedra: 3 de *Tarraco* (MLH III C.18.5-6 i 10) i 2 de *Saguntum* (MLH III F.11.8 i 27).

En relació amb l'onomàstica, el «bateig» lingüístic pot considerar-se la forma primitiva i fonamental d'aculturació (ÉTIENNE *et alii*, 1976, 97-98), i l'expressió més clara d'aquest fet es reflecteix en la progressiva implantació de noms romans i, amb ells, del sistema de filiació romà. Aquests es coneixen inicialment mitjançant llurs versions iberitzades, tant sobre ceràmica (SILES, 1981), com tal vegada sobre paviments de *opus signinum*: *Kai, Luki, Tiberi, Likine*, etc., tot i que aquest darrer és dubtós pel fet d'haver-se documentat en el bronze Botorrita 3 el nom personal celta *Likinos* (BELTRÁN LLORIS, 1995, 176). La perduració d'elements indígenes en l'onomàstica és palesa en els documents jurídics del segle I a.C., tant en la *tabula* d'Ascoli de l'any 89 a.C. (CRINITI, 1970), com en la de *Contrebia* de l'any 87 a.C. Paral·lelament, l'epigrafia monetal ens informa de l'existència d'un grup social constituït per ciutadans que tenen noms itàlics, del qual formen part les elits que nodreixen les magistratures colonials i cíviques, com podem veure per exemple a *Valentia* (RIPOLLÈS, 1988). Més endavant, al principi del període imperial, encara trobem epígrafs funeraris amb noms indígenes, com ara en les comarques septentrionals del litoral valencià els casos de *Asteduma* (Algímia d'Almonessir) i *Tannegaldunnum* (Borriol). Aquesta perduració en la implantació progressiva de l'onomàstica llatina ha estat assenyalada particularment a *Gallaecia*, on el procés no arriba a completar-se (LE ROUX, TRANOY, 1973, 216). La importància de l'onomàstica com a element diferenciador és palesa en una disposició de l'emperador Claudi

(Suetoni, *Claudi*, 25, 7) amb què prohibia que els vinguts de l'estranger adoptassen noms romans, singularment gentilicis.

Pel que fa als usos i mètodes escriptuaris, una troballa singular s'ha efectuat al *oppidum* ibèric de Burriac, on —en un nivell de la seua fase final (90-40 a.C.)— va aparéixer un estil de plata associat a carbons de til, fusta amb la qual es fabricaven les tauletes encerades utilitzades per a l'escriptura (OLESTI, 1995, 96). Ens trobem, doncs, amb un sistema de registre típicament romà.

D'altra banda, la perduració dels usos epigràfics de la llengua ibèrica al llarg del segle I d.C. pot obrir noves perspectives a la datació d'aquests monuments. En efecte, a més dels grafitis ibèrics documentats sobre ceràmiques alto-imperials (TSI, TSS), la inscripció trobada en el teatre de *Saguntum* (MAYER i VELAZA, 1996), hipòticament una grada o *subsellium* que hauria de datar-se almenys en època clàudio-neroniana, obre la porta a la continuïtat en els usos públics i estrictament romans de l'epigrafia ibèrica en aquesta època, quan la utilització de les inscripcions romanes amb funció funerària ja està generalitzada. D'aquesta manera es justificaria la datació dels textos ibèrics funeraris en un període que es prolongaria al llarg del segle I d.C. Un cas particularment interessant és el dels esgrafiats ibèrics sobre una inscripció funerària de Requena (MARTÍNEZ VALLE, 1993), la datació de la qual podria situar-se en el final del segle I d.C. (VELAZA, 1996a, 330).

2.1. *Inscripcions funeràries*

El darrer tipus que estudiarem són les inscripcions sobre pedra amb una funció funerària, amb una problemàtica complexa que possibilita un tractament més profund. Són monuments majoritàriament amb forma d'estela, decorats amb carteles incises i ocasionalment amb altres motius, que es concentren majoritàriament entre els rius Ebre i Xúquer, amb un important nombre a les comarques septentrionals del litoral valencià. No és un grup nombrós, puix està constituït, segons la recopilació d'UNTERMANN (1990), per un total de 35 inscripcions. Com aquest autor assenyala, resulta cridanera la seua escassetesa o fins i tot l'absència en nombrosos i importants jaciments ibèrics.

En l'estudi d'aquests monuments poden distingir-se diferents aspectes que desenvoluparem de manera individualitzada: distribució, morfologia i decoració, paleografia, contingut i cronologia.

2.1.1. *Distribució*

Les esteles ibèriques apareixen en una àmplia zona que s'estén almenys des de Vic fins a Lliria, i des de Binéfar fins a la Vall d'Albaida, amb la darrera troballa de Terrateig (FLETCHER i GISBERT, 1994). Al País Valencià es dona una

major concentració al nord del riu Millars, en territori dels ilercavons, però no pot ignorar-se el fet que *Saguntum*, en plena Edetània, és un important focus epigràfic en llengua ibèrica, amb 16 textos sobre pedra en la ciutat (MLH III F.11.1-16) i 8 al santuari de la Muntanya Frontera (FLETCHER i SILGO, 1987). VELAZA (en premsa) explica la concentració d'epígrafs en aquesta ciutat i a *Tarraco* per tractar-se d'importants centres polítics i comercials.

La distribució d'aquest tipus de manifestacions escriptuàries, tot considerant els buits atribuïbles a l'atzar de les troballes, creiem que no en permet la consideració com un indicador ètnic, com ha suggerit OLIVER (1985, 37 i 42; 1995, 109-110). Si hom pot establir alguns tipus de caracterització a partir de la seua difusió, aquesta ha de ser òbviament supraètnica, de tipus regional, donada l'extensió de l'àrea on apareixen, i possiblement en relació amb la influència romana.

2.1.2. *Morfologia i decoració*

La forma del suport pot relacionar-se *grosso modo* amb les esteles funeràries romanes. Es tracta d'una forma que requereix poca elaboració: desenvolupament vertical, acabament arrodonit en l'extrem superior en alguns casos i preparació del camp epigràfic, normalment amb una cartela delimitant el text. En l'aspecte formal, algunes esteles com la de Sinarcas presenten una gran semblança amb les corresponents romanes. MAYER i VELAZA (1993, 667) han destacat la presència de suports diferents de l'estela en els nuclis de romanització antiga, front a l'absència en les zones rurals o no urbanitzades on són presents les esteles o cipus. Certament, algunes de les millors expressions de l'epigrafia funerària són les pròpies de les elits locals en ambients rurals, allunyats de les ciutats. Això no obstant, aquesta desigual distribució —que possiblement pugua matisar-se— pot ser objecte de diferents interpretacions, però sembla raonable considerar que si l'estela com a suport epigràfic s'introdueix per influència romana, hauria de manifestar-se primerament en contextos urbans i no en el món rural, més retardatari en el procés d'emulació, on podrien ser un poc més tardanes. De fet, no pot descartar-se una interpretació contrària: podria tractar-se d'una manifestació autòctona que amb la romanització es veu progressivament reduïda a ambients rurals, allunyats dels grans focus d'aculturació que són les ciutats.

Quant al camp epigràfic, determinats tractaments en la preparació, com el rebaixament de l'estela de Guissona (GUITART *et alii*, 1996, 164), presenten una clara relació amb l'epigrafia romana. En general, les esteles decorades són minoritàries. La presència de determinats motius com els símbols astrals i les armes, sobretot en grups ben localitzats geogràficament com el del Baix Aragó (MARCO, 1978), i fins i tot les formes peculiars que adopten algunes